

ПЕРЕДУМОВИ ТА ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ СТРУКТУРНОГО ПІДХОДУ

© Повторева Світлана, 2007

Проаналізовано основні ідейні передумови появи структурного підходу, які містяться у вченнях Р. Лувія, Г. Лейбніца, Н. Бурбаки, Ф. де Соссюра. В статті визначено такі етапи розвитку структурного підходу: 1) формування його як конкретного наукового методу; 2) перенесення його в інші науки і набуття статусу загальнонаукового підходу; 3) створення на його основі структуралізму як філософського напрямку.

Ключові слова: структурний підхід, структура, загальнонауковий підхід, структуралізм.

Povtoreva Svitlana. The premises and the historical stages of the structural method.

The author is dedicate the main premises of the appearance of the structural method. It was the conceptions of R.Lully, G.Leybniz, N.Burbaky, F.de Saussure. In the article is dedicated the stages of the development of the structural method: 1) the forming this method in a concrete spheres of science; 2) the carrying it to the different spheres of science and constituting it as a general method of scientific investigations; 3) the creation of structuralism as the philosophical direction.

Key words: structural method, structure, general method of scientific investigation, structuralism.

На сучасному етапі наукового пізнання структурний підхід виявився одним з найефективніших у гуманітарних науках, він сприяв істотному розширенню сфери застосування точних методів наукового дослідження. У найзагальнішому вигляді структурний підхід можна визначити як спосіб наукового мислення, в якому основна увага концентрується не на конкретній природі окремих елементів досліджуваної множини, а на системі взаємозв'язків між ними.

У наявній літературі зроблено певні спроби історико-генетичного дослідження фундаментального поняття структурного підходу “структура” [5], здійснювалися екскурси в історію системно-структурного підходу [23; 27], розглядалися основні логічні етапи його становлення [22], виділено періоди у розвитку структуралізму [2; 7]. Однак історичний аналіз структурного підходу у зазначених роботах є недостатнім, оскільки автори не ставили за мету спеціально дослідити цей аспект і у зв'язку з тим, що вони не виділяли вказаний підхід як порівняно самостійний за генезисом і логіко-гносеологічними характеристиками, а, швидше, робили акцент на його спільних рисах з іншими науковими підходами. Не завжди виявлявся і отримував достатнє обґрунтування історичний зв'язок структурного підходу і структуралізму. До того ж доволі рідко звертають увагу на генетичну спорідненість структурного підходу і постструктуралізму, який є нині одним з найсучасніших напрямів філософського знання. Іншими словами, історія структурного підходу, що містить його історичні передумови і класифікаційні характеристики, не стала предметом спеціального дослідження. Однак без знання історії розвитку наукового підходу дуже важко з'ясувати його суть. Тому історичний екскурс в історію розвитку одного з найефективніших наукових засобів пізнання і пов'язаного з ним філософського напрямку (структуралізму) як актуальною проблемою сучасної епістемології.

Метою статті є визначення ідейних передумов і основних етапів розвитку структурного підходу. Автор аналізує низку концепцій Р. Лулія, Г. Лейбніца, Н. Бурбаки, Ф. де Соссюра, що стали передумовою появи структурного підходу. Визначено основні етапи розвитку структурного підходу: 1) формування його у конкретних науках; 2) набуття статусу загальнонаукового підходу; 3) виникнення структуралізму як філософського напрямку. В цих висновках і полягає новизна цієї роботи.

Історичне дослідження передбачає періодизацію, для якої необхідно знайти певний критерій. З нашого погляду, вибираючи головний критерій, не варто орієнтуватися на факти вживання терміна “структура”. Історія цього поняття не в усьому збігається з історією структурного підходу. Відомо, що воно зустрічалося в античній літературі і доволі часто використовувалося у наукових і філософських працях середньовіччя, а також у наступні періоди в багатьох конкретних науках (фізиці, хімії, психології тощо). Поняття “структура” також є базовим у постструктуралізмі (постмодернізмі). Однак це не означає, що в усіх цих випадках застосовувався такий сучасний загальнонауковий засіб наукового пізнання, яким є структурний підхід. Водночас навіть у доволі розвинутому стані, не говорячи вже про витoki, цей підхід не завжди спирався на термін “структура” як центральний логічний інструмент наукового дослідження. Цю функцію доволі часто виконували інші поняття: “побудова”, “порядок”, “система”. Так, загальноновизнаний родоначальник структурного підходу Фердинанд де Соссюр мало користувався словом “структура”, натомість дуже часто застосовував термін “система” для означення структури лінгвістичних утворень [26].

Ми вважаємо, що вихідним критерієм періодизації може слугувати емпірично підтверджений факт підвищення рівня загальності поняття “структура”. З’явившись в одній з конкретних наук (лінгвістиці), структурний підхід став загальнонауковим способом дослідження, набув філософського обґрунтування у структуралізмі як філософсько-методологічна концепція і переосмислений (аж до заперечення сутнісних характеристик) у постструктуралізмі набув ще ширшого світоглядного значення як адекватне мислення сучасної людини. Проте цей критерій періодизації не є достатнім, оскільки він більшою мірою розкриває зовнішній, емпіричний аспект розвитку структурного підходу, але не відображає його своєрідності, відмінності від інших наукових підходів. Додатковим критерієм може бути ступінь усвідомлення рівня методологічної значущості цього підходу.

Історично поява структурного підходу як свідомо застосований спосіб наукового мислення датується двадцятими роками ХХ ст., однак фактично він використовувався значно раніше. Його витoki можуть бути знайдені у працях античних логіків і математиків, які здійснили перші спроби формалізації і символізації знання (силогістика Арістотеля, “Начала” Евкліда). Проте найвиразнішими формами виявлення структурного підходу є творчість Р. Лулія (ХІІІ–ХІV ст.), Г. Лейбніца (ХVІІ–ХVІІІ ст.), Н.Бурбаки (поч. ХХ ст.), Ф. де Соссюра (перша половина ХХ ст.) та інших мислителів. Незважаючи на відмінність філософських поглядів і конкретних наукових інтересів, їх усіх об’єднує прагнення розробити єдиний універсальний метод пошуку нового знання.

Р. Лулій на основі силогістики винайшов спосіб моделювання логічних операцій. Він створив пристрій з концентричних дисків, які оберталися у різних напрямках. На кожному з дисків були розміщені групи понять: на одному суб’єкти (субстанції) суджень, на другому – абсолютні предикати, на третьому – відносні предикати. У цьому пристрої було передбачено рубрики, що відображали відношення між суб’єктом і предикатами: відмінність, згода, суперечність, перевищення, рівність тощо [3 с.363]. Нове знання у цій системі отримують, обертаючи диски один щодо одного, тобто суто механічно. Р.Лулій назвав свій метод Великим Мистецтвом, він вважав, що в такий спосіб можна оволодіти будь-якими науками і навіть всіма галузями знань, не витрачаючи значних зусиль і не маючи особливих талантів. Метод давав можливість отримувати різноманітні поєднання понять, також такі, що містять нове знання, проте оцінка отриманих комбінацій вже виходила за межі формальних процедур. Критерій наукової цінності, що давав змогу вибирати найцінніші з погляду новизни відношення понять, був відсутній.

Ідеї Р.Лулія отримали високу оцінку і були далі розвинуті у ХУІ ст. Г.Лейбніцем, докторська дисертація якого “Про комбінаторне мистецтво” містить аналіз як позитивних аспектів мистецтва

Лулія, так і недоліків [14, с.537]. Німецький мислитель, як і Р.Лулій, намагався віднайти універсальний метод. “... В результаті, коли виникли би суперечки, – писав Г.Лейбніц, – потреба у дискусії була би не більшою, ніж між двома рахівниками. Адже достатньо було б їм взяти до рук пера, сісти за свої лічильні дошки і сказати одне одному (немовби дружньо запрошуючи): давайте порахуємо!” [15, с.497].

Г. Лейбніц створює вчення про логічні форми, про способи побудови міркувань. На його погляд, у логіці Арістотеля і математиці виявлено лише деякі з цих форм і способів міркувань. Однак вони є у будь-якому тексті природної мови і їх значно більше, ніж відомо. “...Не лише математичні доведення мають певну структуру, – відзначав він, – але і загалом у повсякденному житті і повсякденній практиці існує значно більше коректних доведень..., ніж це здається шкільним філософам, які, вимірюючи все тричленними силогізмами, не зуміли побачити достатньо виразно, як довгі ланцюги аргументацій завдяки людському мовленню, яке довга практика відшліфувала у розвинутих мовах (особливо це стосується часток, що містять у собі чи не всю силу логіки), і якійсь дивній його гнучкості зв’язуються і збираються у небагатьох умовиводах” [16, с.450].

Вважаючи, що речі існують у найдосконаліший спосіб, він був впевнений у наявності загальних законів, які пов’язують речі і міркування між собою і відображають оптимальні зв’язки між предметами, явищами, думками, і прагнув віднайти для цих законів найзручніші способи вираження. Ще в юності у Лейбніца виникла ідея універсальної характеристики, яку він намагався здійснити протягом всього свого життя. Характеристика у такому разі – це знак, що має властивість наочно і компактно представляти означуваний предмет, а також спосіб обчислення символів. Успіхи наук він пов’язує з рівнем розвитку їхньої символічної мови. “А після того, як одного разу будуть встановлені характеристичні числа для більшості понять, – писав Г.Лейбніц, – рід людський отримає свого роду новий “органон”, який значно сильніше буде сприяти могутності духа, ніж оптичне скло сприяло силі ока, і який буде настільки ж перевищувати мікроскопи і телескопи, наскільки розум вище ніж зір” [17, с.416].

Важливим з погляду становлення структурного підходу є також вчення Лейбніца про монади, неподільні духовні субстанції, елементи природи. Поділ світу на величезну кількість монад стає у його вченні онтологічною основою пізнавальних операцій, які, зокрема, пов’язані з принципом тотожності, розвинутим у його працях з логіки.

Символізація елементів міркувань дала Г. Лейбніцу змогу сконцентрувати увагу на дослідженні відношень. Згодом він прийшов до висновку, що для вивчення відношень між складними термінами необхідно перебудувати ряди нескладних відношень і розташувати у певній послідовності, який дав би змогу виразити їх у числах і уможливити їхню перевірку обчисленням. Відволікання уваги від природи елементів, установка на символізацію дали йому змогу віднайти багато відношень, розробити передумови логіки висловів. “Замість Евклідових аксіом і теорем про величину і пропорції я знайшов інші, значно більш важливі і більш загального застосування, – писав мислитель, – про збіг, відповідність, подібність, детермінанти, про причину і дію, або про потенцію, про відношення в універсумі, про те, що містить, і про вміст, про те, що відбувається через себе і через акциденцію, про всезагальну природу субстанції, а також про досконалу спонтанність, нествореність і незнищенність субстанцій, про зв’язок речей і погодження субстанцій між собою” [15, с.495].

Оцінюючи творчість Г. Лейбніца з погляду становлення структурного підходу, ми можемо відзначити такі тенденції і досягнення німецького філософа: трактування монад як структурних одиниць світу, концентрація уваги на відношеннях (формальних і змістових), прагнення досліджувати їхню різноманітність, символізація логіки, пошук за допомогою символів різних форм і фігур міркувань, трактування синтаксису мови як основного виразу сили логіки. Однак головне полягає в тому, що всі ці дослідження були підпорядковані меті створення нового методу наукового дослідження.

Треба відзначити, що спроби створити універсальний метод не привели до успіху ані Р. Лулія, ані Г. Лейбніца, проте їхня творчість стала необхідною теоретичною передумовою виникнення структурного підходу.

Усвідомлення цього підходу як своєрідного засобу пізнавальної діяльності здійснювалося з позицій тих наук, де він формувався і розвивався найінтенсивніше, тобто у лінгвістиці і математиці. Розуміння природи цього підходу багато в чому визначалося ефективністю його застосування у різних предметних галузях.

Ряд дослідників розглядають становлення структурного підходу у конкретних науках як певний історичний етап його розвитку. Так, Т.Сахарова виділяє лінгвістичний структуралізм і структуралізм у певних науках і датує ці явища з 20–70 роки ХХ ст. [23, с.226–261]. Ми вважаємо, що необхідно відокремити конкретно науковий етап від того часу, коли на базі конкретних досліджень виникають філософсько-методологічні концепції, які називають структуралізмом. Це не означає, що з появою вказаних концепцій припиняється функціонування структурного підходу як наукового засобу пізнання. Вживаючи поняття “структурний підхід”, ми ототожнюємо його із певним засобом наукового пізнання, а говорячи про структуралізм, маємо на увазі філософські узагальнення і побудови.

Становлення структурного підходу зазвичай пов’язують із 20-ми роками ХХ ст., а, точніше, датують 1928 роком, коли на Першому міжнародному конгресі лінгвістів у доповідях мовознавців Н. Трубецького, Р. Якобсона, С. Карцевського термін “структура” був застосований у значенні, яке відтоді утвердилося у структурних дослідженнях. Ці вчені продовжили і розвинули у своїх працях ідеї французького мовознавця Фердинанда де Соссюра, головна робота якого “Курс загальної лінгвістики”, створений на основі конспектів лекцій його учнями, був опублікований у 1916 році, через три роки після смерті автора.

Основою виділення мовних структур і формування предмета структурної лінгвістики стало розкриття Соссюром сутності структурної одиниці слова – фонемі. У попередніх лінгвістичних теоріях фонемі розглядалися як самостійні, ізольовані один від одного атоми мови і класифікувалися за їхніми фізичними і руховими характеристиками. На цьому рівні лінгвістична наука не розглядала (і не могла зрозуміти) істотних зв’язків мови, внутрішніх закономірностей її функціонування. Ф. Де Соссюр почав трактувати фонему, а також інші факти мови не субстанційно, а релятивно. Поділивши лінгвістичні явища на мовленнєві і мовні, він заперечував будь-яку субстанційність у мові, визнаючи її лише у мовленні. “Мова є формою, а не субстанцією”, – зазначав він [26 с.154]. Властивості мовних одиниць він розумів як залежні від їхніх відношень, що виникають у ході їхнього функціонування. Суть усіх мовних відношень Ф. де Соссюр вбачав в різницях і протиставленнях. Він визначає фонемі як “перш за все опозитивні і негативні сутності” [26, с.151]. Релятивне трактування сутності мовних одиниць мало революційне значення для лінгвістики. Принцип різниць став конструктивною основою фонології – нового напрямку лінгвістичної науки. Фонологія давала ключ до морфології і синтаксису як структурних рівнів мови. Всі розділи лінгвістики ставали тепер єдиними принципами системної організації. Такий підхід забезпечував можливість побудувати ієрархічну структуру мови.

Відзначимо в цьому зв’язку такі аспекти лінгвістичного вчення Ф. де Соссюра, які особливо вплинули на формування і подальший розвиток структурного підходу. Головним було відкриття, що функціонування мови, тобто її здатність означувати і відображати означене здійснюється тільки через відношення мовних елементів між собою і включення їх у систему відношень. Це було розривом з позитивізмом, який виділяв атоми мови, елементарні одиниці значення, і ширше – з усім позитивістським світоглядом. Цим закладено початки критики раціоналізму позитивістського спрямування і формування нового виду науковості і раціональності. Другим важливим моментом було те, що не визнавалася субстанційність мови. Мовні феномени утворюються, за Ф. де Соссюром, не з атомів мови, а через пари взаємосуперечливих фонем, негативних сутностей, що існують тільки як різниці, у протиставленні, і не мають субстрату. Це положення переосмислено у деяких гуманітарних науках і згодом у контексті постмодерністської філософії.

Майже одночасно з лінгвістикою, а може, за змістом і трохи раніше структурний підхід конституювався як дієвий засіб математичного пізнання. Базове поняття структурного підходу (структура) широко використовує група математиків, що працювала під псевдонімом Н. Бурбаки у багатотомному трактаті “Елементи математики”, який почав виходити у Франції з 1939 р. Поняття

структури у математиці є результатом довгого історичного шляху цієї науки. Воно було використане для систематизації математичної науки, було створено ієрархію структур, і раніше ізольовані об'єкти отримали внутрішню єдність. У центрі ієрархій перебувають структури – ті, які мають найменшу кількість аксіом. Виділяються і характеризуються різні типи структур: алгебраїчні, топологічні і структури порядку. Водночас автори намагаються не зважати на математичну специфіку, щоби визначити загальніші особливості поняття “структура”, яке дає змогу проникнути у сутність математики. Розглядаючи різні типи структур, автори вбачають їхню спільність у тому, що “вони застосовуються до множини елементів, природа яких не визначена” [4, с.251].

Структурний підхід у математиці виступає у специфічній формі – у вигляді аксіоматичного методу, за допомогою якого і отримують структури. Він тісно пов'язаний із формалізацією, але не тотожний їй. Формалізація допомагає впорядкувати мову науки, що є однією із важливих властивостей аксіоматичного методу. Йдеться про структуралізацію форми. “...Аксіоматичний метод, – відзначають Н. Бурбаки, – вчить нас... знаходити загальні ідеї, приховані за деталями, притаманними кожній із теорій, що розглядаються, виявляти ці ідеї і піддавати дослідженню” [4, с.248]. Логічна формалізація, на думку авторів, виражає лише зовнішню форму математичних міркувань, є найменш цікавою стороною аксіоматичного методу. Сам по собі формалізм у математиці, який прагне абстрагуватися від змісту, нездатний відобразити сутність цієї науки [11, с.26]. Навіть логіка, підпорядкована аксіомам власне математичним, на думку Н. Бурбаки, не визначає ані того, що таке математика, ані того, чим вона займається. Близькою до математики є граматики мови, якою ми користуємося, мови, що повинна була існувати ще до того, як могла бути побудована граматики [24, с.139].

Надалі розвиток структурної лінгвістики як теоретичної галузі знань наблизив її до математики завдяки певній схожості їхніх предметів. Сучасна лінгвістика має своїм предметом реляційний каркас мови, математика у визначенні свого предмета також робить акцент на відношеннях. У лінгвістиці, як і в математиці, все ширше починає використовуватись аксіоматичний метод, оскільки в обох випадках абстрагуються від конкретної природи досліджуваних об'єктів. Водночас аксіоматичний метод, що застосовується у лінгвістиці, не є лише запозиченням з математики. Математична лінгвістика, що виникла як синтез лінгвістики і математики, генетично і на всіх наступних етапах багато в чому спиралася на вироблений у лінгвістиці структурний підхід. Подальший поступ цього напрямку призвів до значних результатів. Відволікання від конкретної природи і концентрація уваги на відношеннях, характерне для методу структурної лінгвістики, зробило природну мову у низці аспектів функціонально однорідною з мовою ЕОМ.

Основи для комп'ютеризації мови закладалися протягом тривалого часу, але вирішальне значення мав синтез двох чинників – розвитку структурної лінгвістики і виникнення кібернетики (сорокові роки ХХ ст.), на базі яких було створено потужну обчислювальну техніку. Структурний підхід виявився тією єдиною ланкою, яка забезпечила розвиток як першого, так і другого чинників, і подальше поширення цього підходу, враховуючи історичний досвід, може відіграти вагомую роль у подальших успіхах науки, техніки і технології.

У 1958 р. опубліковано книгу К.Леві-Строса “Структурна антропологія”. Ця подія стала початком поширення структурного підходу на цілу низку конкретних наук і залучення нових галузей знань у сферу наукового дослідження. Характерною рисою цього процесу є те, що методи, вироблені структурною лінгвістикою і математикою, використовують свідомо. Лінгвістику починають наслідувати інші науки. Причиною такого становища її серед інших наук К. Леві-Строс вважав те, що їй “вдається виявити необхідні відношення”, що “вона відмовляється розглядати члени відношення як незалежні сутності, беручи, навпаки, за основу свого аналізу відношення між ними; вона вводить поняття системи” [13, с.35].

Напрями подальшого поширення структурного підходу передбачив ще Ф. де Соссюр. Він вказував на існування так званої знакової реальності, мріяв про створення загальної науки про знаки – семіотики і назвав ділянки, дослідження яких повинно увійти у сферу семіотики: міфи,

обряди, мода тощо. Лінгвістику у цьому ряду він вважав основоположною дисципліною. “...Мова, – відзначав Ф. де Соссюр, – найбільш складна і найбільш поширена із систем вираження – є водночас і найбільш характерною з них; у цьому сенсі лінгвістика може служити моделлю... для всієї семіології загалом, хоча мова – лише одна з багатьох семіологічних систем” [26, с.101].

Метод структурної лінгвістики став вихідним пунктом для істотного перетворення предмета дослідження цілої низки інших наук. В руслі цього підходу (згодом, в 1958 році, названого структуралізмом) виникли нові напрями етнографії і антропології (К.Леві-Строс, Г.Шпет), психології (Л.С. Виготський, Ж. Лакан, Ж. Піаже), літературознавства (Р. Барт, М.М. Бахтін, Я. Мукаржевський, В.Я. Пропп, Ю.Н. Тинянов, Ц. Тодоров, В.Б. Шкловський та ін.), філософії, історії культури і культурології (Ж. Дерріда, М. Фуко), методології науки (Л. Альтюссер, Н. Мулуд).

К.Леві-Строс проаналізував стан етнографічної науки і виділив в ній якісно новий етап її розвитку, власне нову науку – етнологію, предметом якої є системи відношень, які отримуємо порівнянням етнографічних даних. Помилку тогочасної етнографії, як і соціології загалом і традиційної лінгвістики, він вбачав у тому, що вони досліджували “лише самі члени відношень, а не відношення між ними” [13, с.48]. “З того моменту, – відзначав К.Леві-Строс, – коли численні форми суспільного життя (економічна, мовна та ін.) стали виступати як відношення, відкрився шлях для антропології, під якою розуміється загальна теорія відношень, і для аналізу суспільств залежно від відмінних ознак, властивих системам відношень, які їх визначають. [13, с.90] Осмислюючи предмет і метод етнології і структурної антропології, К. Леві-Строс прагнув простежити суперечливі тенденції шкіл, які тут склалися, збагатити ці галузі пізнавальними засобами інших наук. В етнологію, зокрема, були творчо перенесені і синтетично в ній об’єднані не лише лінгвістичні і математичні, але й кібернетичні, а також формальні методи дослідження.

Французький психолог Ж. Піаже використовував структурний підхід у галузі психології. Він застосував і вдосконалив структурний підхід у дослідженні психіки дитини. Спочатку він виходив з аналізу структури мовлення дитини, у пізніших працях основним об’єктом вивчення стали оперативні логічні структури психіки дітей. Він започаткував в психології так звані угруповання, тобто логічні операції, за допомогою яких психіка дитини у своєму розвитку засвоює навколишній світ [22, с.196]. Видним представником структурної психології був Л.С. Виготський. Предметом його досліджень була динаміка пізнавальних процесів, він є родоначальником когнітивної психології, яка сьогодні інтенсивно розвивається. В його працях помітним є прагнення знайти структурну одиницю свідомості, здатну синтезувати соціальне і біологічне [6].

Видатний французький культуролог М.Фуко відомий дослідженням, в якому він розглядає розвиток науки і культури у взаємозв’язку одночасно в логічному та історичному аспектах. В його працях більше ніж в роботах інших представників цього напрямку, виявляються синтетичні, міждисциплінарні можливості структурного підходу. Досліджуючи історію ідей, М. Фуко дотримувався такої установки: “Якщо ж передбачається здійснити археологічний аналіз самого знання, то... слід відтворити загальну систему мислення, мережа відношень якого в своїй позитивності робить можливою гру одночасно висловлюваних і на вигляд суперечливих думок. Саме ця мережа визначає умови можливості спору чи проблеми; саме вона є носієм історичності знання” [28, с.12]. У роботі “Слова і речі” М. Фуко виділяє і розглядає три такі системи мислення, притаманні відповідно Відродженню, Новому часу і сучасності. Вони отримали назви епістем. Кожна епістема утворюється певним типом відношень між елементами знання (структурою), між предметами і мовою. Початок сучасної епістемі – це рубіж XVIII і XIX ст. Вона, на відміну від попередніх епістем, “створюється організаціями, тобто внутрішніми зв’язками елементів, ансамбль яких і забезпечує функціонування, ...фактично зв’язок між організаціями вже не може бути тотожністю одного або багатьох елементів, але тотожністю відношень між елементами... і функцією, яку вони забезпечують [28, с.292]. Знання нашого часу намагається знайти структуру – “деякий темний, цупкий виворіт...видимості” [28, с.315]. Характерні відношення сучасної епістемі, що втілені в сучасних науках, – опозиції, функціональні диспозиції, суперечності. В епістемі переважають яскраво виражені синтетичні тенденції. Мова розвивається як безперервна діяльність,

а “граматичні структури мови виявляються апріорними передумовами всього, що може бути вимовлене” [28, с.384].

Використовуючи структурний підхід як засіб історичного аналізу культури, М.Фуко прагнув виявити логіку мислення різних епох. Окремі наукові факти, відкриття, розвиток тих чи інших наукових напрямів він вважав конкретними, частковими проявами цієї загальної логіки. Обґрунтовуються можливості і умови існування тих чи тих наук, а також дуже суперечливих способів дослідження. Такий підхід є правомірним поряд з іншими засобами викладу історії ідей. Однак треба відзначити, що розглядаючи епістемі, М. Фуко почасти абсолютизує лінгвістичні процеси, досягнення мовознавства. Ця тенденція згодом поглибитися і набуде характеру однієї з істотних рис постструктуралізму.

У дослідженнях цих та інших мислителів (Ю. Кнорозов [12], С. Мороз, В. Онопрієнко [19]) можна відзначити певну загальну спрямованість використовувати структурний підхід не просто як засіб перенесення дослідницьких засобів однієї науки в інші науки, але і як медіативний (що пом’якшує протилежності) метод розв’язання суперечностей у сутності предметів різних галузей, що мало особливе значення для утвердження структурного підходу як міждисциплінарного, загальнонаукового способу пізнання.

Загальнонауковий характер структурного підходу усвідомлюється у 60-70-х роках ХХ ст. Значну увагу цій проблемі приділяють у межах системних досліджень (Л. фон Бергаланфі, Д.С. Месарович, У. Росс Ешбі, М. Тода, А.І. Уйюмов, Е.Х. Шуффорд та ін.). Така увага до структурного підходу пояснюється тим, що в апараті як системного, так і структурного підходів є чимало спільних понять, а термін “структура” органічно входить до системних параметрів.

Під час подальшої еволюції структурного підходу відбувається уточнення його основних понять. Насамперед, це стосується поняття “структура”. У конкретних галузях воно обтяжене субстратністю. Розуміння цього поняття у різних галузях його поширення порівнювалося. Робились узагальнення і виникло прагнення вивести це поняття на філософський рівень, надати йому статус філософської категорії і піддати філософському аналізу. Деякі вчені, спеціалісти в конкретних галузях науки виділяють проблему гносеологічного аналізу поняття структури в окремі розділи, з’являються праці епістемологічного характеру, в яких намагаються осмислити особливості вказаного підходу. Переосмислюються і результати конкретних наукових досліджень ряду вчених, які використовували структурний підхід. Характерною у цьому сенсі є оцінка творчості Ж.Піаже у західній методології науки. М. Альберто, наприклад, вважає, що “Піаже слід розглядати більше, як епістемолога, ніж як психолога... Розвиток інтелекту дитини він вивчав саме тому, що цікавився розвитком людського пізнання загалом” [1, с.204]. М. Фуко також визнають гносеологом, вважаючи його підхід радикальним, адже “він має справу із самою природою розуму” [10, с.420].

У зарубіжній літературі (переважно французькій) структурний підхід поступово набував статусу всезагального методу пізнання, трактувався як квітесенція мислення сучасної людини. У працях К. Леві-Строса, Ж. Піаже, Н. Мулуда, М. Фуко та інших спеціалістів, що використовували структурний підхід у конкретних галузях знання, частішають спроби цілісного аналізу структуралізму як наукового засобу і як філософії [20 с. 299]. Структуралізм, на нашу думку, виникає не тоді, коли структурний підхід використовується у певних науках, а коли на підставі деяких міркувань вчених створюються філософські концепції, в основу яких було покладено нові відкриття у галузі людського мислення і пізнання.

Підводячи підсумки, можна виділити такі історичні етапи становлення і розвитку структурного підходу:

- а) формування структурного підходу як конкретно-наукового методу;
- б) перенесення його в інші науки і тим самим конституювання як загальнонаукового підходу;
- в) осмислення методологічного значення структурного підходу і виникнення структуралізму як філософського напрямку.

На закінчення нашого дослідження зазначимо, що ми не вважаємо сучасний постструктуралізм наступним етапом розвитку структурного підходу, хоч поняття “структура” є базовим і для структурного підходу та структуралізму, і для постструктуралізму. Визначені на

початку статті критерії виділення історичних етапів розвитку структурного підходу не відповідають тенденціям, притаманним постструктуралізму. У межах структуралізму створено певну філософію науки, що дало позитивні практичні наслідки, значно розширивши горизонти наукового пізнання. Натомість у постструктуралізмі можливість створення цілісної філософії науки є дискусійною проблемою або така ідея відкидається повністю [9, с.100-102]. Деякі з його представників, зокрема П. Слотердайк, іронізують з подібних претензій представників структуралізму [25, с.280]. Ж. Ліотар, а також М. Фуко у пізньому періоді творчості, Ж. Лакан, Ж. Дельоз і Ж. Дерріда порівнюють філософію науки з пустою розмовою про науку, з міражем, з переліком доведень, з текстами про істину, вищі цінності, за якими не стоїть нічого об'єктивного і загальнолюдського. Більшість цих авторів відверто декларують ірраціоналізм. “Філософ, – писав Ж. Дельоз, – говорить, що він прислухається до вимог розуму, але під вимогами розуму зазвичай ховаються сили не надто розумні” [8, с.26].

1. Alberto M. *The Piagetian approach to the scientific method: Implication for teaching.* – In: *The future of Piagetian Theory.* – N.Y.; L., 1985. 2. Автономова Н.С. *Философские проблемы структурного анализа в гуманитарных науках // Критический анализ концепций французского структурализма.* – М., 1977. 3. Беренс В. *Энциклопедия мудрецов, мистиков и магов от Адама до Юнга.* – М., 2003. 4. Бурбаки Н. *Архитектура математики // Очерки по истории математики.* – М., 1963. 5. Воскобойников А.Э. *Формирование понятия “структура” в системно-структурных исследованиях.* – М., 1967. 6. Выготский Л.С. *Проблема развития в структурной психологии. Собр. соч. в 2-х т. Т.1.* – М., 1982. 7. Грецкий М.Н. *Человек и природа в концепциях структурализма // Природа.* – 1974. – № 7,8. 8. Делез Ж. *Ницше.* – СПб., 2001. 9. Жицінський Ю. *Бог постмодерністів.* – Львів, 2004. 10. Ijsseling S. *Foucault with Heidegger // Man and world.* – Dordrecht, 1986. 11. Кедровский О.И. *Методы построения теоретических систем знания. Диалог философа и математика.* – К., 1982. 12. Кнорозов Ю.В. *Письменность индейцев майя.* – М.-Л., 1963. 13. Леви-Стросс К. *Структурная антропология.* – М., 1985. 14. *Переписка с Николаем Ремонем // Лейбниц Г.В. Соч. в 4-х т. Т.1.* – М., 1982. 15. Лейбниц Г.В. *Об универсальной науке или философском исчислении // Лейбниц Г.В. – Соч. в 4-х т. Т.3.* – М., 1983. 16. Лейбниц Г.В. *Элементы разума // Лейбниц Г.В. – Соч. в 4-х т. Т.1.* – М., 1982. 17. Лейбниц Г.В. *История идеи универсальной характеристики // Лейбниц Г.В. Соч. в 4-х т. Т.3.* – М., 1983. 18. Лейбниц Г.В. *Абсолютно первые истины // Соч. в 4-х т. Т.3.* – М., 1983. 19. Мороз С.А., Оноприенко В.И. *Методология геологической науки.* – К., 1985. 20. Мулуд Н. *Современный структурализм. Размышления о методе и философии точных наук.* – М., 1973. 21. Пиаже Ж., Инельдер В. *Генезис элементарных логических структур. Классификации и сериации.* – М., 1963. 22. Повторева С.М. *Основные логические этапы становления структурного метода познания // Проблемы философии.* – Вып.69. – К., 1986. 23. Сахарова Т.А. *От философии существования к структурализму.* – М., 1974. 24. Силков С.В. *Бурбаки Николая // История философии. Энциклопедия.* – Минск, 2002. 25. Слотердайк П. *Критика циничного розуму.* – К., 2002. 26. Соссюр Ф. де. *Курс общей лингвистики // Труды по языкознанию.* – М., 1977. 27. Уемов А.И. *Системный поход и общая теория систем.* – М., 1978. 28. Фуко М. *Слова и вещи. Археология гуманитарных наук.* – М., 1977.